М.А. Охріменко

ІДІОЕТНІЧНА СПЕЦИФІКА ПЕРСЬКИХ І УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ФРАЗЕОСЕМАНТИЧНОГО СУБПОЛЯ “НЕЙТРАЛЬНІ ЕМОЦІЇ”

Тривалий час роль емоцій у мові недооцінювалася. Так, у лінгвістичній літературі досі немає однозначної відповіді на питання про те, як емоційне життя людини віддзеркалюється у мові та її семантиці, чому в мовленні майже кожне слово може стати емотивним, як пояснити, що нейтральні слова, сполучуючись одне з одним, можуть утворювати емотивні словосполучення.

На сьогодні кількість досліджень у галузі емотіології української мови порівняно невелика. Так, досліджуються проблеми відображення емоцій у мові [Башкірова 2005], фонетичні засоби актуалізації смислу англійського емоційного висловлення [Калита 2001], вербальні й невербальні засоби емпатизації діалогічного дискурсу [Козяревич 2006], відсубстантивні прикметники із семою “емоційно-психічний стан” у діахронії [Артюх 1994], концептуальний аналіз деяких груп негативних емоцій [Антипенко 1995], історична динаміка експресивів негативної емоційності в англійському дискурсі XVI–XX ст. [Биценко 2004], семантико-когнітивний аспект емотивності художнього тексту [Гладьо 2000], квазіемоційні та квазіемотивні типи дискурсу [Гнезділова 2005]. У деяких працях розглядаються особливості фразеологічної номінації явищ внутрішнього життя людини [Гамзюк 2000; Курикалова 1985], досліджується внутрішня форма назв емоцій в українській мові [Селігей 2001], аналізується семантичне поле назв емоційно-афективних станів у польській мові [Аскерова 2006]. Проте нерозв’язаними й дотепер залишаються питання зіставного дослідження емотивної фразеології різносистемних мов.

Актуальність пропонованої студії мотивується браком досліджень специфіки фразеосемантичного субполя “Нейтральні емоції” в кожній із мов, що зіставляються, необхідністю детального аналізу відмінностей і подібностей внутрішніх форм фразеологізмів, а також особливостей відображення емоцій у фразеологічному значенні.

Методологічні передумови пропонованого в цій статті дослідження – метод компонентного аналізу, метою якого є встановлення структури значення як певним чином організованої сукупності елементарних змістових одиниць, а крім того, зіставний метод, використовуваний нами в дослідженні загалом.

Метою статті є встановлення основних подібностей і відмінностей у семантиці фразеологічних одиниць, що виражають нейтральні емоції людини, у сучасних перській та українській мовах з погляду відображення у них особливостей, пов’язаних з культурою і менталітетом двох народів.

Об’єкт дослідження становлять фразеологічні одиниці на позначення нейтральних емоцій сучасних перської і української мов, а саме “Спокій” і “Байдужість”.

Предметом дослідження є ідіоетнічні особливості фразеосемантичного субполя “Нейтральні емоції” в сучасних перській і українській мовах у зіставному аспекті.

У сучасній лінгвістичній науці польовий підхід до організації лексики, і зокрема фразеології, постає як один з основних принципів систематизації мовних явищ, завдяки якому розкриваються взаємозв’язок, взаємозалежність та ієрархічність мовних одиниць [Бондарко 1988; Зеленецкий 2004].

Фразеологія, як специфічне мовне явище, досить обмежено вербалізує емоції, які не мають специфічних екстралінгвальних засобів вираження. Тому фразеосемантичне субполе "Нейтральні емоції" – одне з найменших за обсягом утворення у складі фразеосемантичного поля (далі – ФСП) "Емоції людини". Загальна кількість фразеологізмів, що входять до складу досліджуваного субполя, становить 122 фразеологічні одиниці (далі – ФО) в перській мові і 140 ФО – в українській.

До складу субполя "Нейтральні емоції" входять два мікрополя: "Спокій" і "Байдужість". Розглянемо детально кожне з виокремлених мікрополів.

Мікрополе "Спокій". Уявлення іранців і українців щодо емоції спокою дещо різняться. В українській фразеологічній картині світу людина відчуває спокій тоді, коли вона має душевне тепло, наприклад: *відігрівати/відігріти серце* [СФУМ 2008, *100*]. Іранці ж, навпаки, відчуття спокою часто можуть позначати фразеологічними одиницями, що мають протилежне від українського значення, наприклад: **حرارتش فرو نشست** – *він заспокоївся, охолонув, він втратив запопадливість* [ПРС 1970, т. 1, *495*] (букв. "його температура знизилася"), **دلم خنک شد** – *я заспокоївся, я відчув душевне полегшення* [ФРФС 2000, *279*] (букв. "серце трохи остигло").

Представники двох народів відчувають спокій, коли душа й серце нічим не обтяжені й спокійні, наприклад: перс.: **دلش قرص شد، ته دلش قرص ش** – *він заспокоївся* [ФРФС 2000, *276*] (букв. "серце (дно серця) стало твердим, стійким"), **سنگ از دل کسی زدودن** – *заспокоювати, втішати когось; знімати камінь з душі* [ПРС 1970, т. 2, *61*] (букв. "очистити чиєсь серце від каменя"), **(غبار از دل کسی زدودن (شستن** – *заспокоювати кого-небудь, полегшувати чиєсь горе* [ПРС 1970, т. 2, *202*] (букв. "здувати (змивати) пил з чийогось серця"); укр.: *аж вага з грудей спала* [СФУМ 2008, *49*], *відлягло (відійшло) від серця* [СФУМ 2008, *103*], *як (мов, наче) камінь з грудей впав (звалився, упав)* [СФУМ 2008, *287*], *як (мов, наче) гора з плечей (з пліч) звалилася (спала, впала, зсунулася, зійшла)* [СФУМ 2008, *160*]. Проте, як стає зрозуміло з прикладів, українці не виступають агенсами дії, серце ніби саме "впорається із проблемами", у той час як іранці повинні "очистити" або "вимити" серце, для того щоб відчути полегшення і спокій.

У зіставлюваних мовах наявні ФО на позначення спокою, у семантиці яких можна спостерігати явище ізоморфізму, наприклад: перс.: **حالش (به) جا آمد** – *він заспокоївся, прийшов у себе* [ФРФС 2000, *188*] (після страху, хвилювання, втоми або хвороби, втрати свідомості, сп'яніння; букв. "почуття прийшло на місце"); укр.: *душа стала на місце* [СФУМ 2008, *228*]. З наведених прикладів стає зрозуміло, що обидва народи відчувають спокій, коли все стоїть на своїх місцях.

У перській мові нами були зафіксовані ФО, у семантиці яких спокій віддзеркалюється на обличчі людини, наприклад: **جبین گشادن** – *заспокоюватися, втішатися* [ПРС 1970, т. 1, *430*] (букв. "розправляти лоба"), **خم به ابرو نیاوردن** – *залишитися спокійним* [ПРС 1970, т. 1, *566*] (букв. "не зігнути брови").

В українській мові душевний спокій можуть приносити сльози, що ніби полегшують страждання людини, наприклад: *обсушити (обтерти, осушити) гіркі (гарячі) сльози (очі)* [СФУМ 2008, *457*]. Українці уважають, що, переживши всі страждання і знайшовши спокій, людина ніби знову народжується, наприклад: *як (мов, немов) удруге (знову) на світ народився* [СФУМ 2008, *425*]. У перській мові таких фразеологічних одиниць зафіксовано не було.

У перській фразеологічній картині світу емоція спокою віддзеркалюється у ФО, пов'язаних із релігійними й побутовими реаліями іранців, наприклад: **از خر شیطان پیاده شدن (پایین آمدن))** – *припинити впиратися, стати спокійнішим* [ФРФС 2000, *213*] (букв. "злізти з віслюка шайтана"), **بر خر خود سوار بودن** – *незважаючи ні на що, спокійно робити свою справу, настирливо йти до своєї мети* [ФРФС 2000, *214*] (букв. "їхати верхи на своєму віслюку").

Розглянувши ФО на позначення спокою перської і української мов, можемо констатувати, що повної мовної еквівалентності фразеологізмів досліджуваного мікрополя як у перській, так і в українській мові немає. Ідіоетнічна специфіка виявляється у значенні ФО на позначення спокою, їхній структурі, особливостях варіювання.

Мікрополе "Байдужість". У зіставлюваних мовах емоція байдужості пов'язується з такими внутрішніми якостями людини, як "холодність". Таку моральну якість людини українці пов'язують із низькою температурою тіла, наприклад: *братися (взятися) кригою* [СФУМ 2008, *45*]*, з холодком* [СФУМ 2008, *752*]*, ні холодно, ні жарко* [СФУМ 2008, *752*]. В українській мові натрапляємо на цікаві приклади ФО на позначення байдужості з антропонімом, наприклад: *Мороз Іванович* [ФСССГД 2000, *170*]. Прикладами ФО перської мови на позначення байдужості є: **آدم با لبخنده یخ زده** – *людина з холодною, льодяною посмішкою* [ФРФС 2000, *20*] (про байдужу людину), **پشتش باد خورده؛ پشتش سرد شده** – *припинити цікавитись чим-небудь, охолонути до чого-небудь* [ФРФС 2000, *107*] (після певної перерви; букв. "спина охолонула, просохла на вітру") **کسی را سرد کردن** – *поставитися до когось прохолодно, обдати когось холодом* [ФРФС 2000, *367*] (букв. "заморозити когось").

В українській фразеологічній картині світу байдужість часто порівнюється із "порожністю", наприклад: *порожня душа* [СФУМ 2008, *229*]*, порожнє серце* [СФУМ 2008, *229*]*, порожньо в серці (на душі, в душі)* [СФУМ 2008, *545*], натомість у перській мові така емоція асоціюється з "важкістю", наприклад: **سر سنگین** – *нелюб'язна, байдужа, холодна людина* [ПРС 1970, т. 2, *36*] (букв. "людина з важкою головою"), **سر سنگین بودن (شدن) با کسی** – *бути нелюб'язним, поставитися байдуже, прохолодно до кого-небудь* [ПРС 1970, т. 2, *36*] (букв. "бути з кимось із важкою головою").

Байдужа людина – це людина, яка, за уявленнями іранців і українців, порівнюється з каменем, наприклад: перс.: **بی روح همچون سنگ** – *бездушний як камінь* [ПРС 1970, т. 1, *242*] (про байдужу, черству людину); укр.: *кам'яне (камінне) серце* [СФУМ 2008, *374*]. Нечуйну, байдужу людину українці назвуть "черствою", наприклад: *черства душа* [СФУМ 2008, *229*]*, черстве серце* [СФУМ 2008, *229*], а іранці – "засохлою", наприклад: **خشک جان** – *байдужа, черства людина* [ФРФС 2000, *221*] (букв. "людина із засохлою душею").

Емоція байдужості може віддзеркалюватися на обличчі людини. Підтвердженням цього є фразеологічні одиниці перської мови: **به روز خود نیاوردن، به روی (مبارک) خود نیاوردن** – *не показувати виду, робити байдужий вигляд, зовні не реагувати* [ФРФС 2000, *332*] (букв. "не показувати нічого обличчям"); української мови: *(і) вусом (бровою) не вести/не повести* [СФУМ 2008, *60*]*, хоч би (тобі) бровою (вусом) моргнув* [СФУМ 2008, *404*]*, не моргнувши (не зморгнувши) оком (бровою)* [СФУМ 2008, *404*]. Рухи людини або їхня відсутність також можуть бути показником емоції байдужості, наприклад: перс.: **پشت به چیز ز کردن** – *припинити цікавитися чим-небудь, закинути щось* [ФРФС 2000, *107*] (букв. "повернутися до чого-небудь спиною"), **پشت پا زدن** – *залишати без уваги, нехтувати* [ФРФС 2000, *92*] (букв. "відштовхувати ногою"), **پشت پا زدن به چیزی** – *відмовлятися, відрікатися, охолонути до чогось* [ФРФС 2000, *92*] (букв. "повертатися спиною"), **پکر شدن** – *впадати в апатію, прострацію, ставати байдужим* [ПРС 1970, т. 1, *305*] (букв. "ставати застиглим, заціпенілим"), **تخت خوابیدن** – *валятися догори черевом, лежати як колода* [ФРФС 2000, *124*] (ліниво, байдуже, без рухів); укр.: *опустити/опускати руки* [СФУМ 2008, *468*]*, плюнути на все* [СФУМ 2008, *521*]*, повернутися/повертатися спиною (спинами, плечима)* [СФУМ 2008, *524*]*, стояти (триматися, держатися) осторонь* [СФУМ 2008, *697*].

У досліджуваному мікрополі в українській мові натрапляємо на компаративні ФО: *як (мов, ніби) сонна муха* [СФУМ 2008, *413*]*, живий труп* [СФУМ 2008, *725*]*, ходячий (живий) мрець (мертвець)* [СФУМ 2008, *410*]. Семантика таких фразеологізмів описує людей, позбавлених будь-яких інтересів, прагнень, бажань, байдужих до всього на світі.

В іранській фразеологічній картині світу ми зафіксували компаративні ФО, у яких байдужа людина порівнюється з картоплею, огірком або тітонькою, що заснула, наприклад: **مثل سیب زمینی** – *як картопля* [ПРС 1970, т. 2, *78*] (про холодну, байдужу, безпристрасну людину), **به سردی خیار** – *холодний як огірок* [ПРС 1970, т. 1, *591*] (про байдужу, нечуйну людину), **خاله خواب رفته** – *в'яла, апатична людина, байдужа до всього* [ФРФС 2000, *204*] (букв. "тітонька, що заснула").

У фразеологізмах перської мови **اگر دنیا را آب ببرد او را خواب میبرد** – прик.: *Настане Всесвітній потоп, а він все одно буде спати* [ФРФС 2000, *8*] (про безпечних, байдужих до всього людей; гра слів **خواب ببرد و آب ببرد** – *якщо навіть увесь світ віднесе вода, його віднесе сон*) – і української мови *після нас (а там) хоч потоп* [СФУМ 2008, *550*]*, а там хоч (і) не розвидняйсь* [СФУМ 2008, *604*] спостерігається ізоморфізм у семантиці, проте кожен із розглянутих фразеологізмів постає як споконвічний для кожного з народів.

Цікавими з погляду ідіоетнічної специфіки постають ФО перської мови: **دوغ و دوشاب در نظرش (پیشش) یکسان (یکی) است** – *він не бачить різниці між коханням та ненавистю, між дружбою і ворожнечею* [ФРФС 2000, *300*] (букв. "і дуг, і душаб для нього однакові"; *дуг* – кислий напій, який виготовляється з кислого молока з додаванням води, *душаб* – солодкий сироп, який отримують від кип'ятіння соку стиглого винограду або стиглих фініків), **مثل شترمرغ می ماند، اگر بگویی بپر می گوید شترم اگر بگویی بار ببر می گوید مرغم** – *він як страус, скажуть: "Літай" – відповідає: "Я верблюд", скажуть: "Неси вантаж" – відповідає: "Я птах"* [ФРФС 2000, *545*] (про людину апатичну, байдужу, ліниву людину, яка завжди намагається ухилитися від роботи), **نزد خر خرمهر و گوهر یکیست** – присл.: *Вислюку все одно, скляне намисто в нього на шиї чи перли* [ФРФС 2000, *215*] (в Ірані на шиї в'ючних тварин вішають велике намисто або мушлі), **یکی (کسی، هیچکس) نگفت (نپرسید) ابولی (هالو) خرت بچند است** – *ніхто не звернув на нього уваги, ніхто не поцікавився ним, поставився до нього байдуже* [ФРФС 2000, *623*] (букв. «ніхто не запитав: "Гей, Абу Алі, скільки коштує твій вислюк?"»), а також української мови: *хоч вовк траву їж* [СФУМ 2008, *119*]; *байдуже ракові, в якому горшку його зварять* [Кращі прислів'я… 2009, *161*]; *що хрін, що гірчиця – невелика різниця* [П'ять тисяч прислів'їв… 2010, *65*]; *аби кінь добрий на пашу, а до роботи байдуже* [П'ять тисяч прислів'їв… 2010, *83*]; *чи Іван, чи Петро, то мені все одно* [Кращі прислів'я… 2009, *163*]. Такі фразеологізми з маркованими реаліями (назви предметів побуту, страв, напоїв тощо) в обох мовах віддзеркалюють своєю семантикою емоцію байдужості.

Дослідження фразеосемантичного мікрополя "Байдужість" показало спектр неповторної семантичної комбінаторики, притаманної фразеологічним одиницям перської та української мов, підтверджуючи той факт, що вивчення ФО крізь призму емоції дає можливість виявити специфіку етносу.

Загалом подібність емотивних фразеологізмів субполя "Нейтральні емоції" у двох зіставлюваних мовах свідчить про певну спільність асоціативно-образного мислення носіїв різних мов – у нашому випадку перської і української. Наявність у фразеологічних фондах перської та української мов емотивних ФО, що постають як національно-марковані одиниці, пояснюється індивідуальністю історичного досвіду, самобутністю культури, особливостями психічного складу таких різних і далеких народів, як перський і український. Проте національна своєрідність проаналізованих ФО свідчить не про різне сприйняття дійсності різними етносами, а лише про різноманітні можливості її образного осмислення і відтворення засобами мови.

Проаналізовані фразеологізми субполя "Нейтральні емоції" є підтвердженням того, що традиційний український і перський побут дістав відображення у фразеології і є частиною національно-мовної картини світу вищезазначених культур.

Серед перспектив наших подальших досліджень – аналіз ідіоетнічної специфіки фразеологічних одиниць на позначення позитивних емоцій сучасних песької та української мов.

ЛІТЕРАТУРА

Антипенко Л.А. **Опыт концептуального анализа имен негативных эмоций в русском языке**: Автореф. дис. … канд. филол. наук: 10.02.01 – Русский язык / ХГУ. Харьков, *1995*.

Артюх Е.И. **Семантика отсубстантивных прилагательных с семой "эмоционально-психическое состояние" в диахронии**: Автореф. дис. … канд. филол. наук: 10.02.01 – Русский язык / ХГУ. Харьков, *1994*.

Аскерова І.А. **Семантичне поле назв емоційно-афективних станів у польській мові**: дис. … канд. філол. наук: спец. 10.02.03 – Слов'янські мови / Інститут української мови НАН України. Київ, *2006*.

Башкірова Н.П. Проблеми відображення емоцій у мові // **Записки з загальної лінгвістики**. Вип. 6. Одеса, *2005*.

Биценко Т.О. **Історична динаміка експресивів негативної емоційності в англійському дискурсі XVI–XX століть**: Автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.04 – Германські мови / Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. Харків, *2004*.

Бондарко А.В. Понятия "семантическая категория", "функционально-семантическое поле" и "категориальная ситуация" в аспектах сопоставительных исследований // **Методы сопоставительного изучения языков** / Отв. ред. В.Н. Ярцева. Москва, *1988*.

Гамзюк М.В. **Емотивний компонент значення у процесі створення фразеологічних одиниць (на матеріалі німецької мови)**. Київ, *2000*.

Гладьо С.В. **Емотивність художнього тексту: семантико-когнітивний аспект (на матеріалі сучасної англомовної прози)**: Автореф. дис. … канд. філолог. наук: 10.02.04 – Германські мови / Київський державний лінгвістичний університет. Київ, *2000*.

Гнезділова Я.В. Квазіемоційні та квазіемотивні типи дискурсу // **Проблеми семантики слова, речення та тексту**. Вип. 15. Київ, *2005*.

Зеленецкий А.Л. **Сравнительная типология основных европейских языков** Москва, *2004*.

Калита А.А. **Фонетичні засоби актуалізації смислу англійського емоційного висловлювання**. Київ, *2001*.

Козяревич Л.В. **Вербальні й невербальні засоби емпатизації діалогічного дискурсу (на матеріалі англомовної прози XX століття)**: Дис. … канд. філол. наук: 10.02.04 – Германські мови / Київський національний лінгвістичний університет. Київ, *2006*.

Кращі прислів'я та приказки українського народу / Уклад. Олена Попова. Донецьк, *2009*.

Курикалова Н.М. **Фразеологическая номинация явлений внутренней жизни человека (на материале современного английского языка)**: Автореф. дис. … канд. филол. наук: 10.02.04 – Германские языки / КГУ им. Т. Шевченко. Киев, *1985*.

ПРС. – **Персидско-русский словарь:** В 2 т. / Под ред. Ю.А. Рубинчика. Москва, *1970.*

П'ять тисяч прислів'їв та приказок / Уклад. Леся Вознюк. Тернопіль, *2010*.

Селігей П.О. **Внутрішня форма назв емоцій в українській мові**: Дис. … канд. філол. наук: 10.02.01 – Українська мова / НАН України. Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні. Київ, *2001*.

СФУМ. – **Словник фразеологізмів української мови** / Уклад. В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, В.В. Дятчук та ін. Київ, *2008*.

ФРФС. – **Фарси-русский фразеологический словарь** / Сост. Галина Сергеевна Голева. Москва, *2000*.

ФСССГД. – **Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу** / Уклад. В. Ужченко, Д. Ужченко. Луганськ, *2000*.